

Kriza socialnih idej - Britovškov zbornik*

AVGUST LEŠNIK

Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani je - s finančno pomočjo Zavoda za odprto družbo - Slovenija, Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete ter Ministrstva za znanost in tehnologijo R Slovenije - izdal mednarodni zbornik zgodovinskih in socioloških razprav "Kriza socialnih idej / The Crisis of Social Ideas" (Ljubljana 1996), ki so ga avtorji posvetili slovenskemu zgodovinarju, zaslužnemu univ. prof. dr. Marjanu Britovšku ob njegovi sedemdesetletnici, za 40-letno ustvarjalno delo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Prof. Britovška strokovna pa tudi širša javnost pozna po številnih in aktualnih delih, ki jih je napisal oziroma objavil v zadnjih treh desetletjih. Na tem mestu naj spomnimo le, da je jubilar, kot je zapisal v uvodnem prispevku *prof. Ludvik Čarni*, diplomiral na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in bil - po dvoletnem študiju na Inštitutu za družbene vede v Beogradu - leta 1951 izvoljen za asistenta. Na zgodovinskem oddelku je jubilar tudi doktoriral, katedro za znanstvenopedagoško delo pa mu je dal Oddelek za sociologijo FF (1962), kjer je vse do upokojitve (1993) predaval predmet "socialna zgodovina 19. in 20. stoletja".

Prof. Britovšek je s svojim znanstvenim delom posegel na štiri področja raziskovanja: v prvo sodijo študije iz slovenske agrarne in socialne zgodovine, v drugo revolucija 1848 v Avstriji in duhovni krog Antona Fistra, v tretje zgodovina mednarodnega delavskega gibanja, ter v četrto problematika stalinizma v Sovjetski zvezi.

V doktorski disertaciji, objavljeni leta 1964, je obravnaval "razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem". Delo je še danes med redkejšimi raziskavami iz slovenske agrarne zgodovine novejšee dobe. Zdi se, da ga kaže uvrstiti med njegova tehtnejša znanstvena dela, poudarja prof. Čarni, saj je v celoti zasnovano na arhivskem gradivu, obenem pa načenja vrsto problemov iz tega izredno zanimivega, a še vedno premalo raziskanega časa.

Njegovo drugo raziskovalno področje je bila revolucija 1848 v Avstriji in revolucionarna dejavnost Radovljičana Antona Fistra, sodobnika Prešerna in Slomška, "predstavnik velikega, mnogostranega duha, človeka, ki je daleč presegal kakršna koli provincializem in bil nedvomno med najbolj izobraženimi Slovenci svojega časa", kot ga je ocenil *prof. Frane Jerman*. Prof. Britovšek je posvetil problematiki revolucije, narodnosti in Fistra celo knjigo z naslovom "Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji" (Maribor 1970). To je - kot je zapisal na nekem drugem mestu *prof. Vasilij Melik* - poleg Apihove več kot sto let stare knjige "o Slovencih in letu 1848" ter Malovega prikaza v "Zgodovini Slovenskega naroda", ki je izšel v letih 1934-36, tretji najobsežnejši opis Slovencev v marčni revoluciji. Gotovo je predvsem zasluga prof. Britovška, da je bila 29. marca 1979 na Fistrovi rojstni hiši odkrita spominska plošča in

* Pričujoči zapis je za tisk prirejen avtorjev prikaz vsebine mednarodnega zbornika zgodovinskih in socioloških razprav s skupnim naslovom *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek* na predstavitvi, ki je bila 13. marca 1996 v Kulturno-informacijskem centru Križanke v Ljubljani.

da je bil obenem tudi znanstveni seminar o liku in vlogi revolucionarnega demokrata dr. Antona Fistra. Tudi izdaja Fistrovih izbranih del v slovenskem prevodu je njegova zasluga. Doslej so izšle tri knjige od planiranih petih; četrta z naslovom "Spomini na Ameriko - 28 let v pregnanstvu" naj bi izšla še letos.

Problematika zgodovine mednarodnega delavskega gibanja sodi v tretje Britovškovo raziskovalno področje. Gotovo lahko rečemo, da je prof. Marjan Britovšek prvi slovenski zgodovinar, ki se je sistematično in znanstveno začel ukvarjati s to zgodovino. Iz tega področja je objavil vrsto odmevnih študij, med katerimi velja posebej opozoriti na tehtno razpravo "Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov" (Ljubljana 1971), na knjigo "Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonialnom pitanju" (Beograd 1965), ter na delo "Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno" (Ljubljana 1969).

Četrto raziskovalno področje prof. Britovška, ki je povezano s predhodnim, in je bilo v širši javnosti tudi najbolj odmevno, je usmerjeno na raziskovanje deformacij znotraj delavskega gibanja, predvsem na zgodovinsko rekonstrukcijo nastajanja in razraščanja stalinizma. Na srečo je mogel pri svojem delu uporabljati arhive in knjižnice v Moskvi in v različnih zahodnih dokumentacijskih centrih. V ospredju njegovih objav te vrste stojijo tri obsežne knjige: Boj za Leninovo dediščino (Ljubljana 1976), ki je izšla tudi v hrvaškem prevodu (Zagreb 1981), Carizem-revolucija-stalinizem (Ljubljana 1980) in Stalinov termidor (Ljubljana 1984), ki je prevedena tudi v češčino (Praga 1991). Prav s študijami slednje problematike, ki so ohranile svojo tehtnost in aktualnost v današnjih tektonskih političnih premikih, se je prof. Britovšek uvrstil med ugledne raziskovalce stalinizma ter zbudil pozornost mednarodne strokovne javnosti. To potrjujejo tako prevodi njegovih knjig in razprav v tujini, kot tudi njegovi nastopi in prispevki na mnogih mednarodnih znanstvenih simpozijih. In tudi danes - kljub upokojitvi - še naprej raziskuje, kar navsezadnje izpričuje tudi podatek, da aktivno sodeluje v raziskovalnem projektu "Kominterna", ki poteka pod okriljem Mednarodnega inštituta za socialno zgodovino v Amsterdamu, kot tudi dejstvo, da je bil imenovan - kot mednarodno uveljavljen strokovnjak - v uredniški svet strokovne revije "Newsletter", ki jo izdaja evropska raziskovalna skupina za mednarodne zgodovinske raziskave kominterne, komunizma in stalinizma, s sedežem v Kölnu.

Za svoje znanstveno-raziskovalno delo, podrobneje ga ponazarja bogata bibliografija, ki obsega prek 150 naslovov, od tega 16 knjig (štiri so prevedene v tuje jezike), ter za pedagoško in javno delovanje je prof. Britovšek prejel vrsto nagrad in odlikovanj. Na tem mestu naj omenim le, da je prejel dvakrat nagrado sklada Borisa Kidriča, ter bil - ob 75-letnici ljubljanske Univerze - promoviran v naziv zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

In prav jubilentovi odmevni rezultati znanstveno-raziskovalnega dela, njegova vpetost v mednarodne raziskovalne projekte ter bogati mednarodni stiki, so botrovali odločitvi njegovih sodelavcev na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete, da se prof. Britovšku oddolžijo za dolgoletno in ustvarjalno delo s priložnostnim zbornikom, ter na ta način obogatijo tudi področja, s katerimi se je (in se še) ukvarja, obenem pa naj bi mednarodni zbornik prispeval tudi k utrjevanju in poglobljanju stikov z ustreznimi mednarodnimi institucijami in uglednimi strokovnjaki po svetu. Povabilu za sodelovanje v skupnem projektu - Britovškovem zborniku - se je odzvalo kar 50 priznanih domačih in tujih raziskovalcev iz Nemčije, Švice, Nizozemske, Italije, Francije, Rusije, Avstrije in bivše skupne države, s katerimi je prof. Marjan Britovšek delal ali soustvarjal oz. še dela.

Uvodni del zbornika sestavljajo trije članki, ki govorijo o življenju in delu jubilaranta:

Prof. Ludvik Čarni je prispeval uvodnik Ob sedemdesetletnici Marjana Britovška. Pisec poudarja, da se je prof. Britovšek uvrstil med najplodovitejše slovenske zgodovinarje in je med redkimi, ki so z raziskovalnim delom preseгли okvir slovenske zgodovine. *Dr. Slavoljub Cvetković* (Inštitut za novejšo zgodovino, Beograd) ocenjuje, da je vrednost Britovškovega raziskovalnega dela na področju zgodovine mednarodnega delavskega gibanja še posebno v tem, da naša zgodovinska zavest ni bila obremenjena s političnimi pogledi in enostranimi razlagami s strani sovjetskega zgodovinarstva, kot je bil to slučaj v drugih socialističnih deželah. Bibliografijo prof. Britovška je uredil *Alojz Cindrič*.

Uvodnemu delu sledi 37 zgodovinskih študij o slovenski agrarni in socialni zgodovini, o zgodovini mednarodnega delavskega gibanja ter o stalinizmu.

V poglavje "slovenska agrarna in socialna zgodovina" so uvrščeni prispevki naslednjih avtorjev:

Mag. Darko Darovec, urednik *Annalov* za istrske in mediteranske študije, je orisal razvoj enega osrednjih mest nekdanje beneške Istre - Kopra (Capo d'Istria) - od konca 13. do konca 16. stoletja. K njegovi rasti je nedvomno pripomogla ugodna geografska lega ob morju ter neposredna bližina in razmeroma lahek dostop iz bližnjega slovenskega zaledja, ki je potreboval značilne mediteranske, mesto pa kontinentalne izdelke. Poleg tega je bližina avstrijskega Trsta in drugih habsburških dežel narekovala stalno vojaško pripravljenost, tako da se v mestu oblikuje dokaj močna vojaška organizacija, ki privede tudi do razvejane upravne organizacije. Trgovski in upravni primat Kopra je privedel do koncentracije poglavitnih beneških predstavniških organov v koprsko mesto ter ga tako povzdignil v glavno beneško mesto na istrskem polotoku, poudarja avtor.

Prof. Sergij Vilfan v prispevku Mitna zemljišča in njihov gospodarski učinek piše, da pridevnik "mitno", ki označuje kategorijo kmetij, ne pomeni nemške najemnine, temveč enkratno plačilo, ki ga je kmet dajal zemljiškemu gospodu, ko je prevzel zemljišče. Avtor - v nasprotju s trditvami starejšega zgodovinarstva - ugotavlja, da je mitno razmerje omogočalo, da je kmetija ostala v rodu.

Dr. Ema Umek v svojem prispevku govori o organizaciji in varovanju arhivskega gradiva na Kranjskem, v obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja.

Prof. Jože Pirjevec (Univerza v Padovi) se sooča s problemom meščanske arhitekture v Trstu od konca 18. do začetka 20. stoletja, v času, v katerem jadransko pristanišče doživi svoj največji ekonomski razcvet in postane privlačno središče za vrsto različnih etničnih in verskih skupnosti: avtohtonemu romanskemu in slovenskemu prebivalstvu se pridružijo še židje, Srbi, Grki, Nemci. Vsaka od teh skupnosti skuša potrditi svojo prisotnost v mestu s prestižno sakralno stavbo. Slovenci z Narodnim domom prelomijo s tradicijo, ki temelji zgolj na sakralnih stavbah in zgradijo polivalenten kulturni center, s katerim hočejo zoperstaviti dominantni italijanski, svojo kulturo. Gre za izziv, ki si ga ni privoščila nobena od drugih skupnosti in ki ga iredentistični Trst ne sprejme. Zato ob prvi priliki, julija 1920, nacionalisti in fašisti Narodni dom požgejo.

Prof. Peter Vodopivec v študiji O različnih pogledih na socialno in delavsko vprašanje v Notranji Avstriji in Trstu v predmarčni dobi ugotavlja - na podlagi pisanja tedanjih časnikov v monarhiji - da so bili v Avstriji in na slovenskih tleh o socialnih na-

sprotjih moderne industrijske družbe, "komunističnih" in "socialističnih" nazorih pred letom 1848 razmeroma dobro obveščeni, vsekakor bolje kot se je domnevalo doslej.

Prof. Janez Stanonik razpravlja o vprašanju narodne pripadnosti Antona Fistra in ugotavlja, da je Fister razumel besedo narod, domovina kot pripadnost k deželi, državi. Pri tem pa Fister ni pozabljal svojega slovenskega izvora, za kar sicer ni mnogo podatkov, piše avtor, vendar tisti ki so, so dovolj jasni, da se jih ne da omalovaževati.

Prof. Vasilij Melik razpravlja o problematiki centralnih naselij pred sto leti na teritoriju današnje Slovenije brez Prekmurja, in poudarja, da je bila Slovenija od nekdanj področje majhnih naselij ter majhnih mest in trgov.

Salvator Žitko piše, da je bilo tržaško delavstvo do devetdesetih let 19. stoletja v glavnem organizirano v delavskih društvih, ki so se politično naslanjala na meščanske stranke oziroma društvo "Edinost". Šele z ustanovitvijo JSDS konec leta 1905 smo priča ostremu boju med socialdemokratskimi in narodnimi strokovnimi organizacijami, ki so vključevala predvsem liberalno orientirano delavstvo.

Dr. Janez Peršič v prispevku Fragment iz razmišljanja o zgodovini Istre obravnava nacionalistični histografski pristop, kot ga je uporabljal istrski zgodovinar Carlo De Franceschi in opozarja, da humanistični intelektualci vse prepogosto postanejo glasniki ideologij. Avtor omenja tragične posledice tovrstnih aberacij in vidi - čeprav ve, da se marsikdo z njim ne bo strinjal - smiselno in uravnoteženo prihodnost Istre ne v okviru nacionalnih držav, ampak v regionalni avtonomiji.

Prof. Janko Pleterski v prispevku Ante Trumbić in vprašanje razmejitve z Italijo v Slovenskem primorju in Istri 1904-1918 piše, da je bil ta hrvaški politik iz Splita, eden avtorjev t.i. politike novega kurza na Hrvaškem (1903-1907), ki je želela doseči zvezo s protiaustrijskimi iredentisti v Italiji. Pri tem je zanemarila interese Slovencev in predvidela teritorialni kompromis z Italijo na njihov račun. Trumbić je v nasprotju s takšnim stališčem pozneje, 1914, uveljavljal drugačno stališče, in sicer, da je pridružitve Slovencev pogoj za to, da se Hrvati odločijo za združenje s Srbijo. Istočasno je poudarjal, da pripada bodoči Jugoslaviji celotno slovensko ozemlje, tja do etnične meje med slovenskim in italijanskim agrarnim prebivalstvom, to je do Soče, vključno s celo Istro, Trstom in Gorico. Sicer je dosegel, da je tak mejni zahtevk postavila na mirovni konferenci 1919 jugoslovanska delegacija, ki jo je vodil, kljub temu pa je na koncu le podpisal - za Slovence - katastrofalno Rappalsko pogodbo, decembra 1920.

Poglavje "zgodovina mednarodnega delavskega gibanja" tvorijo sledeče študije:

Prof. Aleksandar Todorović (Univerza v Beogradu) obravnava temeljne elemente razvoja kapitalizma, delavskega razreda, oblikovanje delavskih zvez in vpliv socialne demokracije na delavsko gibanje v Vojvodini ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Prof. Andreas Moritsch (Univerza v Celovcu) v prispevku Akterji "oktobrške revolucije" na Dunaju piše, da je bil Dunaj pred prvo svetovno vojno najbolj zanimivo kulturno in tudi politično središče Evrope. Med političnimi emigranti so bili precej številni ruski socialdemokrati. Kronološko razlikujemo tri faze razvoja ruske socialdemokratske emigracije, poudarja avtor: prva faza traja do prve ruske revolucije v letih 1905/1906, ko je bil Dunaj samo prehodna postaja za ruske revolucionarje; druga faza traja do avgustovske konference leta 1912, s katero je hotel Trocki izglediti razcep v Ruski socialdemokraciji; in tretja faza traja do začetka prve svetovne vojne. V njej dominirajo boljševiki: Buharin je živel na Dunaju dve leti, Stalin poldrugi mesec, Lenin pa samo nekaj dni. Ruski socialdemokratski emigranti so imeli tesne stike z avstrijskimi socialisti, ki so jih, posebno Viktor Adler, tudi gmotno podpirali.

Dr. Mario Keßler (Raziskovalni center za študije sodobne zgodovine, Potsdam), ko razpravlja o Delavskem gibanju in antisemitizmu v Viljemovi Nemčiji in v weimarski republiki ugotavlja, da je bila Nemška socialna demokracija z vplivom na milijonske množice nesporno pomemben dejavnik v nemškem življenju, hkrati pa jo je njen boj - usmerjen izključno na delavsko osvoboditev - izoliral in jo naredil neobčutljivo za potrebe in težnje drugih skupin, tudi židovskega srednjega sloja. Interpretacija KP Nemčije o naravi "židovskega vprašanja" v weimarski republiki je bila še bolj mehanistična: bodoča socialistična revolucija v Nemčiji naj bi rešila vse probleme utelešene v kapitalistični družbi, vključno z antisemitizmom. Res pa je, da sta tako KPD kot SPD v dvajsetih in zgodnjih tridesetih letih v glavnem odločno nasprotovali naraščajoči plimi sovraštva do židov. Hitlerjevo uničenje delavskega gibanja je šele odprlo pot sistematičnemu preganjanju nemškega in evropskega židovstva in nazadnje 'holokavstu', poudarja avtor.

Dr. Jürgen Rojahn (Mednarodni inštitut za socialno zgodovino, Amsterdam) se v svoji študiji sprašuje, ali je glasovanje socialnodemokratske parlamentarne skupine v nemškem Reichstagu za vojne kredite 4. avgusta 1914 - rezultat "nacionaliziranja množic"? Po splošnem prepričanju je nepričakovano stališče SPD, s katerim je bil narejen konec vsem iluzijam o moralnopolitični moči in vlogi SPD v mednarodnem socialističnem gibanju in II. internacionali, povzročil "pritisk od spodaj", torej naj bi ga povzročili delavci, ki jih je zaneslo domoljubno in nacionalistično navdušenje. Avtor - na podlagi opravljene analize - zaključuje, da je val navdušenja nad vojno delavce zajel mnogo manj, kot se trdi.

Dr. Avgust Lešnik v prispevku Leninovi pogledi na vojno, Internacinalo in revolucijo v letih 1914-1917 piše, da so vse do leta 1914 boljševiki poudarjali, da ne želijo "ustvariti svoje lastne usmeritve v socializem". Šele ob začetku svetovne vojne je Lenin - spričo notranjega razpada II. internacionala, ki ga povzroči SPD s svojim glasovanjem (4. avgusta) - začrtal obrise nove stranke v mednarodnih razsežnostih, ki naj bi posnemala boljševiško. V tem cilju je bilo Leninovo angažiranje v emigraciji osredotočeno na oblikovanje novega idejnega in organizacijskega jedra ruskih in evropskih socialdemokratov-internacionalistov. Ne gre prezreti, da nastajajoče mednarodno boljševiško jedro predstavlja manjšino v okviru mednarodnega socialističnega gibanja. Da bi se ta položaj lahko spremenil v radikalnem smislu, so bile potrebne dolgoročne revolucionarne akcije, ki bi bile zmožne podeliti boljševiški politiki verodostojnost; to se je zgodilo šele z ruskim "oktobrom".

Prispevek z naslovom *Jetniške zgodbe v ruskem labirintu govori o Slovencih v Rusiji med prvo svetovno vojno. Dr. Marta Verginella* (Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja, Trst) - na podlagi spominskih pričevanj treh slovenskih vojakov: Martina Muca, Toneta Habeta in Leopolda Vadnjala, ki so se za časa prve svetovne vojne znašli v ruskem ujetništvu - osvetljuje doživljanje množične smrti na ruski fronti, vzgibe prestopa na sovražnikovo stran, življenje v ruskih taboriščih, delo na kmetijah in rudnikih v Sibiriji ter travmo povratka v domovino.

Razprava *prof. Theodorja Bergmanna* (Univerza v Stuttgartu) Od boljševizacije Kominterne do uničenja svetovnega komunističnega gibanja odpira in okvirja širši sklop študij o stalinizmu, radikalni spremembi v razvoju mednarodnega komunističnega gibanja, ki se je pričela z boljševizacijo, sprejeto na V. kongresu, in je sovpadala z Leninovo smrtjo in pričetkom konsolidacije Stalinove frakcije v VKP(b). Že po tem kongresu so kritični komunisti svarili pred tem sklepom. Ko je bila s VI. svetovnim

kongresom (1928) nazadnje uveljavljena ultra leva linija, se je pričelo nazadovanje ter neskončna veriga napak in porazov. Začet je bil proces dezintegracije stalinizirane Kominterne, ki se je končal z razkrojem Komunistične internacionale poleti 1943. Boj komunističnih partij za njihovo politično-strateško suverenost in za enakovredne odnose je novo kvaliteto dosegel z uspešnim uporabo jugoslovanskih in kitajskih komunistov. Internacionalna hegemonija katerekoli stranke je bila tedaj, zgodovinsko gledano, nestvarna. Revitalizacija Kominterne ni bila možna; poskusi oblikovanja nadomestkov (npr. Informbiroja in kasneje manj institucionalne "Konference komunističnih in delavskih strank") so propadli. Stalinizem, poudarja avtor, je uničil skupno ideološko osnovo komunističnega gibanja, saj so vladajoče partije dajale prednost zaščiti "nacionalnih interesov" pred internacionalistično linijo, pod plaščem katere je tičal sovjetski hegemonizem.

Sledijo razprave, ki podrobneje obravnavajo posamezne segmente:

Dr. Aleksander Vatlin (Inštitut za človekove pravice in demokracijo, Moskva) v prispevku *Teorija in praksa svetovne revolucije v zavesti Evrope med obema vojnama* obravnava Kominterno v funkciji štaba svetovne proletarske revolucije.

Biograf *Trockega, prof. Pierre Broué* (Univerza v Grenoblu) razčlenjuje vzroke neuspešnega boja Združene opozicije v VKP(b) proti Stalinovemu aparatu v letih 1926-1927.

Dr. Dubravka Stajić (Inštitut za politične študije, Beograd) podaja Trockijevo kritiko dokumentov že omenjenega šestega kongresa kominterne (1928). Trocki je napadel birokratsko, stalinistično elito boljševiške partije in Kominterne ter zapisal, da je Kominterni "mrtvo truplo" mednarodnega komunističnega gibanja.

Razprava *prof. Marjana Britovška* razgrinja ozadje frakcijskih bojov med trockisti in stalinisti v Sovjetski Rusiji ter podaja vsebino pisma Rakovskega Valentinovu, avgusta 1928. Rakovski, ki je na osnovi dolgoletnega preučevanja francoske revolucije, skušal oceniti položaj sovjetskega delavskega razreda in ovrednotiti rast birokracije, je med drugim zapisal, da pripada opoziciji nesporna zasluga, da je pravočasno zazvonila alarm za usodo proletarske diktature in sovjetske države; sprašuje pa se o vzrokih za nepričakovano in rastočo indiferentnost delavskih množic.

Dr. Pero Damjanović (Inštitut za novejšo zgodovino, Beograd) predstavlja "Teze" Georgija Dimitrova za Sedmi kongres Komunistične internacionale; v katerih se je zavzemal za oblikovanje enotne fronte delavskega razreda, torej za premostitev razkola med komunisti in pripadniki drugih delavskih strank.

Dr. Putnik Dajić (Inštitut za evropske študije, Beograd) govori o Problemih raziskovanja in publiciranja kominternskega dokumentarnega gradiva, s katerimi so se srečevali na Inštitutu za evropske študije v Beogradu, kjer so se v zadnjih dveh desetletjih ukvarjali z redakcijo in objavljanjem glavnih dokumentov Komunistične internacionale.

Prof. Aldo Agosti (Univerza v Torinu) se v prispevku *Problematika virov in metod za zgodovinarja komunizma v "postkomunističnem" obdobju* sprašuje: kakšen vpliv ima zlom "realsocialističnega" sistema in kriza komunistične ideologije na zgodovino-pisje Tretje internacionale in komunističnih partij? Avtor proučuje nove perspektive raziskovanja, ki izhajajo iz odprtja arhivov Kominterne v Moskvi in sviri pred nevarnostjo "senzacionalizma". Obenem obravnava nekatere metodološke kriterije, ki jih je potrebno upoštevati: razlikovanje med idejnim in socialnim vidikom pojava komunizma ter nujnost, da na njegovo zgodovino gledamo ne da bi ga skušali ocenjevati zgolj po končnih rezultatih.

Prof. Cvetka Tóth razmišlja o Stalinizmu kot sistemu in pravzaprav še pogloblja že omenjeno zgodovinsko razpravo prof. Bergmanna. V kontekstu kritike stalinizma

pričujoči prispevek opozarja na stališča Aleksandra Zinovjeva, ki ugotavlja, da je tragičnost Stalinovega obdobja v tem, da je z njim za vse čase pokopano upanje v ideološki zemeljski raj. Vprašanje, ki ostaja, je samo v tem, mar je stalinizem res do kraja razkril bistvo stoletnih sanj človeštva o svobodi.

Sledijo razprave, ki se nadrobneje ukvarjajo s problematiko stalinskih "čistk":

Znano je, da so poleti 1937 'čistke' v Sovjetski zvezi - z množičnim zapiranjem partijskih in državnih funkcionarjev - dosegle vrhunec. *Prof. Boris Starkov* (Univerza v Sankt Peterburgu) v svoji razpravi - na podlagi novih ruskih arhivskih dokumentov - razkriva vzroke za aretacijo in likvidacijo Osipa Pjatickega, sekretarja KI. Pjatickega, ki ni bil nikoli privrženec opozicijskih skupin, so obtožili po vnaprej pripravljenem scenariju, da je pomagal trockistom priti v vodstva komunističnih strank, in da je naklepal teroristična dejanja proti voditeljem VKP(b) in sovjetske države. V resnici pa je bila njegova odstranitev nujno potrebna, da je lahko prišlo do tesnejših stikov med Stalinom in Hitlerjem, kajti Pjaticki je imel v svojih rokah dolgo časa vse zveze in celoten aparat mednarodnega boljševizma. Prav zaradi trdovratnega odpora Pjatickega, je propadlo načrtovano (Stalinovo) četrto moskovsko spektakularno sojenje proti Kominterni, poudarja avtor.

Dr. Leonid Babičenko (Ruski center za hranjenje in študij dokumentov najnovejše zgodovine, Moskva) na osnovi kominternskega arhivskega gradiva opisuje, kako je VKP(b) - z Manuilskim kot svojim najbolj eksponiranim predstavnikom - politično in organizacijsko vodila Kominterno v izvrševanje krvavih čistk, katerih žrtve sta bili dve ciljni skupini: prvo so tvorili politični emigranti v Sovjetski zvezi, drugo pa sodelavci aparata Kominterne. Od januarja 1936 je nadzor opravljala Moskvinova komisija, od oktobra 1936 pa Komisija za preverjanje kvalifikacij, ki je skupaj s kadrovskim oddelkom IKKI izvajala "kontrolno" nad celotnim aparatom IKKI, pa tudi nad politično emigracijo. V letu 1937 so bili poklicani eksteritorialni sodelavci IKKI na kontrolo v Moskvo. Pričela se je pot k vrhuncu krvavih represij v letih 1937/38.

Dr. Bernhard Bayerlein (Univerza v Kölnu) v svoji razpravi opozarja, da Zgodovina t.i. "spraviteljev" v mednarodnem komunizmu v medvojnem obdobju doslej ni bila sistematično raziskana. Če to strujo pogledamo поближе, se nam presenetljivo prične izrisovati močno spremenjena podoba razvoja nemškega komunizma. "Spravitelji" so kot mnogi trockisti in pripadniki 'desne opozicije' postali žrtve stalinističnih uničevalnih ofenziv proti komunistom. Večinoma so bili naravnani opozicijsko in antistalinistično. Raziskave kažejo, da so v nemškem odporu proti nacionalsocializmu prav "spravitelji" odigrali večjo vlogo, kot smo domnevali doslej.

Dr. Peter Huber (Univerza v Ženevi) opozarja, da pred kratkim odprti arhivi Kominterne predstavljajo novo gradivo o tajnem aparatu Kominterne med špansko državljansko vojno. Avtor je imel v Moskvi priložnost proučevati arhive mednarodnih brigad, ki so jih v Sovjetsko zvezo prinesli leta 1939 iz Barcelone. Arhivski dokumenti dokazujejo, da so pollegalne službe Kominterne nad prostovoljci izvajale močnejši politični nadzor, kot smo mislili doslej. Tako je imela npr. obveščevalna veja nemške KP v Barceloni svoje obveščevalce v brigadah, v barcelonskih hotelih, na špansko-francoski meji in v tujini. Informacije o prostovoljcih je prejela od bratskih partij v Švici in v Franciji. Razumljivo je, piše avtor, da tajni aparat Kominterne v Španiji ni mogel delovati tako prosto kot je to počel NKVD v Sovjetski zvezi. Ko govori o usodi švicarskih prostovoljcev, ki so jih aretirale in zasliševale specialne službe Kominterne, ugotavlja, da jih je bila - zaradi političnega pritiska nekomunističnih levičarskih partij - večina osvobojena.

Prispevek *dr. Vere Mujbegović & dr. Ubavke Vujošević* (Arhiv Jugoslavije, Beograd) prinaša podatke o usodi 186 jugoslovanskih komunistov v SZ v letih med 1929 in

1949; gre za poimenske podatke o 140 političnih in 46 ekonomskih emigrantov, ki so bili obsojeni na temelju ponarejenih dokazov. Njihova rehabilitacija se je pričela po XX. kongresu KPSZ leta 1956. Pričujoča raziskava je bila opravljena leta 1992, na temelju novega arhivskega gradiva iz arhiva Kominterne in nekaterih mednarodnih organizacij v Ruskem centru za hranjenje in proučevanje dokumentov sodobne zgodovine v Moskvi (bivši Centralni partijski arhiv) in Arhiva Jugoslavije v Beogradu (material bivšega Arhiva CK ZKJ).

Tudi prispevek *prof. Ivana Očaka* (Univerza v Zagrebu) obravnava usodo Jugoslovanske emigracije v Sovjetski zvezi, v kontekstu stalinških "čistk". V ospredju avtorjeve študije je razkrivanje ozadja aretacije šestih sekretarjev CK KPJ, ki so bili likvidirani na podlagi lažnih obtožb, bodisi da so vohuni, trockisti, izdajalci, ali gestapovci.

Dr. Brigitte Studer (Univerza v Lozani) zaključuje sklop razprav o komunizmu in stalinizmu z bolj umirjeno tematiko. Avtorica v prispevku Članstvo v komunistični partiji kot način življenja ugotavlja, da je pripadnost komunističnim strankam pomenila več kot zgolj sprejemanje nekega političnega programa in določene taktike. Militantni pripadniki so v stranko vložili ves svoj jaz in ji posvetili svoje javno, pa tudi zasebno življenje. Odločitev je pravzaprav dokazala pripravljenost zabrisati črto, ki je za večino posameznikov pomenila ločnico med tema dvema sferama. Obenem ugotavlja, da je stranka, ki je delovala podobno kot velik družinski klan ali verski red, od svojih članov zahtevala popolno podreitev. Četudi utesnjujoče, je tako podrejanje dajalo močan občutek varnosti; znotraj te zaprte družbe je bil posameznik zaščiten ne samo politično, temveč tudi družbeno, kulturno in psihološko.

Sledijo tri študije, ki zadevajo slovensko zgodovino med obema vojnama:

Prof. Miroslav Stiplovec osvetljuje predvsem odnose slovenskih socialnodemokratskih strokovnih organizacij do Amsterdamske sindikalne internacionale v obdobju dvajsetih let, in poudarja, da so na razvoj in delovanje strokovnih organizacij na Slovenskem vplivale tudi mednarodne sindikalne centrale vseh idejnih smeri.

Dr. Zlenko Čepič predstavlja problematiko Agrarne reforme v politični misli slovenske revolucionarne levice med svetovnima vojnama. V KPJ so se zavzemali za razlastitev veleposestev in cerkvenih posestev in dodelitev zemlje tistim, ki jo sami obdelujejo; ta usmeritev v KPJ je ostala v veljavi v celotnem obdobju med svetovnima vojnama.

Prof. Dušan Nečak v študiji Nacistični julijski puč (1934) v Avstriji in njegova notranja ter zunanjepolitična ozadja razpravlja - na osnovi slovenskih, avstrijskih in nemških dokumentov - o dejavnosti avstrijskih nacističnih beguncev, ki so v Jugoslavijo oz. Slovenijo pribežali iz Štajerske in Koroške po neuspelem nacističnem puču julija 1934.

Zgodovinski del v zborniku zaključujeta razpravi, ki govorita o jugoslovanski problematiki:

V prvi, *dr. Avgust Lešnik* osvetljuje heterogene poglede znotraj zavezniške koalicije, obremenjene z medsebojnimi nasprotji in lastnimi interesi, na rešitev "jugoslovanskega" vprašanja v letih 1941-1945. V tem kontekstu ne gre prezreti, da je bila moskovska konferenca med Churchillom in Stalinom (oktobra 1944) tista odločilna konferenca, ki je "zapečatila" usodo Balkana in tukaj živečih narodov, čeprav je res, da jo je Titova samosvoja politika - predvsem po sporu z Informbirojem (1948) - spravila začasno v predal.

Prof. Rudolf Rizman v prispevku Razpad Jugoslavije in slovenska pot v samostojnost poudarja, da obe med seboj si nasprotujoči zamisli Jugoslavije, to je centralistična in (kon)federalna, nista našli skupnega interesa. Centralističnemu konceptu so

nasprotovale oz. so se ga bale vse preostale nesrbske individualne kolektivitete (od narodov do etničnih manjšin), medtem ko je (kon)federalna organizacija Jugoslavije nasprotovala srbski nacionalistični zamisli Jugoslavije po vzoru Piemonta. Avtor se obširneje posveča obravnavi političnih odzivov v Sloveniji - predvsem izgradnji civilne družbe in pluralističnih političnih institucij, potem ko je postalo jasno, da si prizadeva novi politični režim (pod vodstvom Miloševića) po Titovi smrti spodkopati življenjske interese in še več - sam obstoj slovenskega naroda.

Zadnji, sociološki del prinaša 10 študij:

Prof. Predrag Vranicki (Univerza v Zagrebu) izpostavlja zanimivo tezo, da so bile vse dosedanje revolucije, tako meščanske kot socialistične, zgodovinsko preuranjene. To ne pomeni, da so bile nepravilne in nekoristne, ampak, da se globoke družbene spremembe ne zgode naenkrat, z enim samim zgodovinskim dejanjem, temveč v več etapah. Dosedanje revolucije so bile in so morale biti politične ravno zato, ker so prehitvale čas. Svojo trditev avtor opira na analizah angleške in francoske buržoazne ter ruske in jugoslovanske socialistične revolucije.

Prof. Marko Kerševan v prispevku Socializem, socialistična družba in religija poudarja, da se je socializem v svojih začetnih vizijah in vrednotah opiral tudi na krščanske vire. Klasiki znanstvenega socializma so nasprotovali navezovanju socializma na religiozne, krščanske kategorije. Cerkve so tudi v družbah t.i. "realnega socializma" veljale za nekaj zunaj - ali celo proti - sistemskega. Kot take pa so lahko izkoriščale pomanjkljivosti in krize teh sistemov, zaključuje avtor.

Bojan Čas v Prispevku k zgodovini sociologije na Slovenskem predstavlja začetke in razvoj slovenske sociologije na osnovi socioloških sistemov, ki so jih naredili avtorji na Slovenskem v obdobju od l. 1855 do 1945. Prvi sociološki sistem postavita že Etbin Costa (1855) in Gustav Lindner (1871), čeprav nista imela direktnega vpliva na slovensko sociologijo. S Francetom Lampetom, ki prvi uporabi pojem "sociologia", se prične neprekinjen razvoj slovenske sociologije do leta 1945, katerega nosilci so Janez Evangelist Krek, Aleš Ušeničnik, Josip Jeraj, Alojzij Odar, Ivan Ahčin in Andrej Gosar.

Prof. Rastko Močnik razmišlja o vplivu ideologije na zgodovino, konkretno o Zgodovinskih "dejstvih" in zgodovinskih prepričanjih in se sprašuje: ali je to res nerešljiva uganka za zgodovinarje oziroma zgodovinarja?

Mag. Igor Škamperle v prispevku o Konceptu civilne družbe v srednjem veku pri Marsiliju Padovanskem piše, da je institucionalna politična kriza na prehodu iz 13. v 14. stoletje odprla vprašanje najvišje legitimne suverenosti in razmerja med Cerkvijo in državo. Avtor predstavlja poglede Marsilija, ki družbeno polje koncipira kot avtonomno civilno sfero, utemeljeno na enakopravnosti državljanov; zato lahko imamo Marsilija za enega prvih utemeljiteljev civilne družbe.

Dr. Božidar Kante pojasnjuje temeljne pojme Collingwoodove filozofije zgodovine in jih kritično sooča z nekaterimi sodobnimi filozofijami duha, predvsem s fenomenologijo in Wittgensteinovimi "jezikovnimi igrami".

Dr. Jože Vogrinc s stališča epistemologije in zgodovine posebnih znanosti analizira razmerje današnjih slovenskih raziskovalcev različnih disciplin - tako naravoslovnih kot tehničnih in humanističnih - do Valvasorjeve vednosti.

Dr. Neda Pagon v prispevku Kolektivna ali množinska raba besed piše, da so nekatere besede doživele vrsto pomenskih preobrazb, zgodovinskih, ideoloških in mentalitetnih. Besede, za katere se reče, da so se rodile v ednini - na primer, svoboda, bratstvo, enakost, nasilje, pa tudi edinost, sreča, so danes lahko v rabi samo v množini.

Prehod od ednine v množino je morda banalen, a ni brez smisla in brez posledic: v rabi velikih kolektivnih in kolektivističnih ideologij je bila ednina omenjenih besed (običajno z velikimi začetnicami) način delovanja ideologije same, opozarja avtorica.

Prispevek Posredovanje, ponavljanje, prenos je rezultat raziskave, ki jo je *dr. Iztok Saksida* opravil s študenti. Razprava se osredotoča na delovanje institucij, na njihov pomen, pa tudi njihovo mesto v vsakdanjem življenju poljubne skupnosti.

Zbornik zaključuje prispevek *dr. Bojana Baskarja* Pisava in olika. Članek analizira pedagoški dispozitiv, ki je razgrnjen v učbenikih civilitete od 16. stoletja naprej. V tem dispozitivu so temelji verouka, temelji morale in temelji olike stopljeni z začetnim poukom branja in pisanja, poudarja avtor.

Pričujoči zbornik prinaša na 532 straneh 50 razprav - napisanih v slovenskem, nemškem, angleškem, francoskem, italijanskem, ruskem, hrvaškem oziroma srbskem jeziku (vsaki razpravi je dodan tudi povzetek v slovenskem in angleškem jeziku) - ki nosijo (na pobudo in predlog prof. Janeza Stanonika) skupni naslov "Križa socialnih idej", pri čemer ne gre prezreti, da se problematika "socialnih idej" vleče kot rdeča nit skozi celotni Britovškov opus.